

GELENEKSEL KÜLTÜRÜMÜZDE VE ÂŞIKLARIN DİLİNDE SAYILAR

Yrd.Doç.Dr.Mehmet YARDIMCI*

Türk kültüründe sayılar çok önemli bir yere sahiptir. Bunların büyük bir bölümü dini inanmalardan kaynaklanmaktadır.

İnançlar yaşam biçiminizi doğrudan doğruya etkilemekte, bu etki, edebiyatımızda, sanatımızda, müziğimizde, halk oyunlarımızda kendini göstermektedir.

Bazı sayıların kültürümüzdeki işlevi İslamiyet öncesi sosyal hayatımıza dayanmakta. Kimi sayılar destan ve masallarımızda önemli ölçüde yer almaktadır.

Edebiyatımızda da dinin etkisi çok fazladır. İslâmi inanışlar gerek halk, gerekse divan edebiyatında önemli ölçüde kendini hissettirmektedir.

İslâm dininde bazı sayılar kursal bir özellik taşır. Bir, Üç, Dört, Beş, Yedi, Dokuz, On iki, Kırk vb. sayıların dini bakımdan çeşitli anlamları bulunmaktadır. Kutsal özellik taşıyan bu sayıların anlamları çeşitli yazılarda nesir biçiminde işlenirken, âşıklar tarafından da şiirlerde sık sık dile getirilmiştir.

Geleneksel kültürümüzde sayılar üzerine kurulan inançların kaynaklarını hem İslam dinine hem de Orta Asya yaşayışına ve Şamanizm'e dayanmaktadır.

Destanlarımızda, masallarımızda, hikayelerimizde, şiirlerimizde ve günlük yaşayışımızda sık sık rastladığımız sayıları geleneksel kültürümüzde ve âşıkların dilinde şu şekilde belirlemek mümkündür.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, İzmir

Bir Sayısı

İslâm dininde bir sayısı Allah'ı ifade eder. Allah birdir ve tektir. Dede Korkut'ta... yerde geçen bir sayısı âşıklarımızın dilinde ve telinde:

Onlar birdir bir oluptur	Şah-ı Merdan kullarıyız
Halk içinde sır oluptur	Biz biriz birkaç değiliz
Tecellide nur oluptur	Kanaat ile yürürüz İllâ
Allah bir Muhammet Ali	tokuz aç değiliz
(Pir Sultan Abdal)	(Hatayi)

biçiminde sıkça dile getirilmiştir.

Üç Sayısı

Geleneksel kültürümüzde ve âşıkların dilinde en çok işlenen sayılardan biridir. H.Avni, Şaman dininin esaslarına göre âlem üç bölümden meydana gelmiştir, deyip bunları:

- Yeryüzü (orta dünya)
- Yer altındaki karanlık dünya (aşağıdaki dünya)
- Gökteki nur âlemi (yukarıdaki dünya)

biçiminde açıklamaktadır¹.

Ziya Gökalp de: "Şamanizm, yukarıdaki semayı önce üç kat tasavvur etmiştir. Oğuzun sağ kolu üç oktan oluştuğu için, yukarıdaki semanın üç oktan olması tabii olarak kabul edilmektedir. Yakutlar'daki ateşin üç çeşitten olmasının sebebi de kâinatın üç bölümden meydana gelmesi yüzündendir." demektedir².

Türk kültürü ve geleneksel kültürümüzde üç sayısı ile ilgili hususlarda çok değişik biçimde rastlanmaktadır. Bunların bazılarını şu şekilde belirlemek mümkündür:

- Eski Türk efsanelerinde üç sayısına çeşitli motiflerde rastlanmaktadır. Türklere göre insan, evrenin üç önemli varlığından biri olarak kabul edilir. Türk mitolojisinde de ilahlar Gök tanrı, Yer Sular ve Yağız Yer olmak üzere üçe ayrılır.
- Bir Türk efsanesinde terazi burcu, üç ana yıldızla iki yan yıldızdan oluşmuştur. Üç yıldız göğe kaçan geyikleri, iki yıldız ise onları kovalayan avcı ile yayı olmuşlardır. Terazi burcunun üç yıldızı çoğu Türk efsanelerinde, usta bir avcı tarafından amansız bir şekilde kovalanan ve

¹ H:Avni Yüksel, Türk Folklorunda Sayılar, Milli Folklor, Ankara, 1981

² Ziya Gökalp, Türk Töresi, İstanbul, 1963, s. 107

canını kurtarmak için kendilerini göğe atan "üç geyik" gibi tasavvur edilmiştir³.

- Karluk Türkleri üç aşiretten meydana gelmiştir.
- Oğuz menkıbesine göre Oğuz Han üç gün annesinin sütünü emmemiş, annesi üç gece gördüğü rüya sonucu rüyasında kendisine söylenen şekilde hareket etmişti.
- Oğuz'un oğullarından biri bayrağında sembol olarak altın bir yay üzerine üç gümüş ok kullanmıştır.
- Göç destanının rivayetinde Boğu Han'a Tanrı tarafından verilmiş üç karga bulunmaktadır. Bu kargalar memleketin her yerinde olup bitenden hakana haber getirmişlerdir⁴.
- Çin Türklerinde düğün merasimi üç aşamada yapılır. Gelin kız kocasının evine geldikten sonra üç gün kocası, kaynanası ve kayın babasıyla karşı karşıya gelmesi yasaktır.

Manas destanında da üç sayısının ön planda olduğu görülür. Manas'ta rastladığımız üç sayısı ile ilgili unsurlardan bazıları şöyledir.

- Manas'in elde tuttuğu yerlerden birinin adı *Üç Koşay'* dir.
- Semetay üç gece aynı rüyayı görür.
- Manas üç gün kimse ile konuşmaz.
- Kırgızlar'ın ayrılmaz yiğitleri üç tanedir.
- Manas'm önüne üç kız gelip yüzlerini yırtarak ağıt söylerler.
- Dede Korkut hikâyelerinden de üç sayısının 43 defa aldığı görülmektedir. Bunlardan bazıları şöyledir.
- Bamsı Beyrek hikâyesinde Bey yiğit, düşmandan esir bezirgan ve malları kurtarınca karşılık olarak üç şey beğenir.
- Dede Korkut'un yakarışı ile Deli Kaçar'ın eli yukarıda kalınca, bacısını vermeye razı olur ve üç kere ağzından ikrar eyler.
- Çoban sapan ile yere bir taş atınca o yerde üç yıl ot bitmez.
- Dirse Han Oğlu Boğaç han hikâyesinde Dirse Han'ın oğlu Boğaç, üç kabile çocuğu ile aşık oylar, üzerine gelen boğadan üç oğlan kaçır Boğaç kaçamaz.
- Bayındır han Begil'i üç gün av eti ile besler.

³ Gökalp, a.g.e. s.41

⁴ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, C.2, s.29

639 Üç sayısı

Atasözlerimizde ve Deyimlerimizde:

- Er oyunu üçe kadar
- Üç nal ile bir ata kalmak
- Üçe beşe bakmamak
- Üç aşağı beş yukarı
- Balık ile misafir üç gün sonra kokmaya başlar, biçiminde yer aldığı gibi bilmecelerimizde de:

*Üçü üçler çağıdır Üçü
cennet bağıdır Üçü
derler devşirir Üçü
vurur dağıtır*

(Mevsimler)

biçiminde rastlanmakta olup; masallarda da "üç güm üç gece, gökten üç elma düştü, padişahın üç oğlu, üç zaman sonra " gibi söyleyişlerle sık sık çıkmaktadır.

Üç sayısı Alevi toplumu için de çok önemli olup üçler sözü ile Allah, Hz. Muhammet, Hz. Ali ifade edilmektedir. Samanlarda da üçer aşkına üç çift kalkıp samah oynar.

Köroğlu destanında da önemli bir yeri olan üç sayısı için destanda Köroğlu'nun:

*Süremedim kara günün demini
Giyemedim güveyilik donumu Üç gün
oldu kır at yemez yemini Söylen
Demircioğlu durmasın gelsin*

biçiminde söyleşi görülmektedir.

Âşıkların dilinde ise:

*İşte bu deme gelince Üç kez
doğdum annenden Nice
yavru uçurdum Nice
âşiyânedden (Kaygısız
Abdal)*

*Kudret tarafından üç melek geldi
Cebrail emretti, aflâke saldı Anda
çoşan ruhu ikiye böldü Can, hasret
kalemin çalandır Haydar (Sadık)*

Dört Sayısı

Dört sayısı İslam felsefesinde ve halk inanışlarında bazı temel unsurları nitelendirmek için kullanılır. Bunlardan bazıları Dört unsur, Dört kitap, Dört Mezhep (Hanefi, Safi, Maliki, Hanbeli)'dir.

Bektaşilikte tasavvuftan gelen Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat kavramları "Dört Kapı" ifadesiyle anlatılır.

Aşıkların dilinde en çok kullanılan dört kapı kavramı:

<i>Dervişin dört yanında dört ulu kapı gerek Nereye bakar ise gündüz ola gecesi Bu şeriat güç olur Tarikat yokuş olur Marifet sarplı durur Hakikattir yücesi (Yunus Emre)</i>	<i>Tarikat imam gerek Bir tasdik imam gerek Talip bu dört kapının Varından tamam gerek (Kul Ahmet)</i>
---	--

deyişlerinde olduğu gibi sık sık dile getirilmişler, kimi zaman da:

<i>Açıldı hak kapısı Sunuldu aşk dolusu O dört kapıdan içre Girenin canına hû (Kemteri)</i>	<i>Yaratmıştır onsekiz bin alemi Cebrail arştan indirdi kelâmı Dört kapının yazdığı kalemi Diyen bilmez bilen demez ne seyran (Derviş Mehmet)</i>
---	---

*Dört kitap dötr mezhep adem eşyadır
Ol mahbubun ismi ruha gıdadır
Söyleyen söyleten nutk-ı Huda 'dır Tûti
lisân eden kendidir kendi (Seyrani)*

*Dört melek halketti Halak-ı cihan
Birer hizmet üzre müekkil her an
Mikâil'e Baran Cibril'e Kur'ân
Azrail 'e ervah İsrâfil 'e Sûr
(Dertli)*

*Dinleyip öğüdün almayan kişi
Dinin tarikatın bilmeyen kişi
Dört mezhep nedendir görmeyen kişi
Harap olur nice kuldur efendim
(Kul Himet)*

deyişlerinde belirtildiği gibi dört kapının yanı sıra dört mezhebi işaret etmişlerdir.

Beş Sayısı

İslâm inancında önemli bir yer tutan beş sayısı çoğu kaynaklarda beş vakit namaz olarak gösterilir. Bunun dışında elde beş parmak vardır. Hattatlar Allah yazısını genellikle el şeklinde yazarlar. Ayrıca beş demekle

Ehl-i Beyt kastedilir. Ehl-i Beyt, Hz. Muhammet, Hz. Ali, Hz. Patıma, Hz. Hasan ve Hüseyin'dir.

Âşıkların dilinde:

*Vaiz olsan camilerde şakısan Beş
vaktini kılmayana kakışan Dört kitabı
ders eylese okusan Ali evliyadır
bilmeyince fayda yok (Sefil Ahmet)*

deyişinde olduğu gibi kimi zaman beş vakit namaz olarak belirtilirken, kimi zaman da:

*Üçler beşler o kapıyı açtılar
Muhabbete misk ü amber saçtılar
Haklıyı haksızı orda seçtiler
Suçlu olanlara yer bulunur mu
(Sakine Bacı)*

*Üçler dü âlemde birliğe y ettin
Beşler de önlerin dâmenin tuttu
Birlik lokmasını yediler yuttu
Dümeni pak olan pirlere de billah
(İlhami)*

deyişlerinde olduğu gibi Ehl-i Beyt kastedilmektedir.

Yedi Sayısı

Yedi sayısı Orta Asya Türk boylarından günümüze kadar Türk halk inançları ile günlük yaşamlarından en çok sözü edilen sayılardandır.

Yedi sayısı Anadolu'da ve bütün Türk boylarında kutsal sayılmaktadır.

Bunlardan bazıları şu şekilde belirlemek mümkündür.

- Altay Türklerine göre ayın tutulması "yedi başlı dev" yüzündendir.
- Kırgız Türklerinde Kutup Yıldızında bulunan " Büyük Ayı"ya, "Yedi Bekçi" denir.
- Orta Asya ve Anadolu Türklerine göre yer yedi kattır.
- Kur'an-ı kerim yedi harf üzerine inmiştir.
- Mekke ve Medine arasında yedi kale vardır.
- Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Pegamber kıssasındaki rüyaya göre yedi besili ineği, yedi zayıf inek yer yorumunda yedi yıl kıtlık olur.

- Hac'da Kabe yedi kere tavaf edilir.
- Kur'an-ı Kerim'de geçen Eshab-ı Kehf olayı, Yedi Uyurlar olarak bilinir.

- Hz. Ebubekir Musaf ı yedi suret yazdırmıştır.
- Cuma namazının yedi farzı vardır.
- Süleymaniye camii yedi senede yapılmıştır.
- Çile yedi yıl doldurulur. Yunus Peygamber Diyarbakır kalesinde yedi yıl oturmuş, Eyüp Peygamber, Haran"a bir mağarada yedi yıl çile doldurmuştur.

- İstanbul yedi tepe üzerine kurulmuştur.
- Bursa'da yedi Osmanlı türbesi vardır.
- Osmanlı devleti kurulduktan sonra yedinci asırda yıkılmıştır.
- Dünyanın yedi harikası vardır.
- Gökkuşuğu yedi renktir.
- Başta yedi delik vardır.
- Dilimizde sözcük türleri yedi tanedir.
- Gökteki takım yıldızının en ünlüsü Ülker yıldızına "Yedi Kandilli

Süreyya" denir.

- Müzik notası yedi tanedir.
- Ailede soy yedi göbeğe kadar çıkarılır.
- Kefene yedi arşın bez de denir.
- Mevlâ'nın mesnevisi yedi cilttir.
- Anadolu'da düğünün en namlısı yedi gece yedi gündüz olanıdır.
- Çocuk yedi yaşında okula gönderilir.
- Hafta yedi gündür.
- Tehlikeli ve sağa sola zorla baskı yapanlara "yedi bela" denir.

Aşıkların dilinde ve telinde yedi sayısı: *Serangâhı imiş*
arşın yücesi

Düldül imiş Kamberi 'nin hocası
Server Muhammed'in Mi'rac gecesi
Yedinci felekte arslan olan şah (Pir
Sultan Abdal)

Mümkirin gıdası Hak'tan kesildi
Nesimi yüzüldü mansur asıldı
Dünya yedi kere doldu ıssıldı
Dolduran Muhammet eken Ali'dir.
(Pir Sultan Abdal)

*Müshahipsiz yedi adım varılmaz
İrfan olmayınca ağı yudulmaz
Yularsız deve katara gelmez
Hakk'ın ikrarın kime verdin sen*
(Teslim Abdal)

*Toprak yurt bulmaya güvercin uçtu
Yedi yıl deryada hem kanat açtı Bir
yeşil kubbeye kondu konuştu Bir avuç
turanın saçantıyı biz.*
(Hüseyin Fevzi)

biçiminde dile getirilmiştir.

Dokuz sayısı

Türklerde kutsal sayılan sayılardan birisi de dokuz sayısıdır. Bu sayıya geleneksel kültürümüzün her aşamasında rastlamak mümkündür.

Altay Yaradılış destanına göre Tanrı yerden "dokuz dallı" bir ağaç bitirerek her dalın altında bir insan yaratmıştır. Bunlar dokuz insan cinsinin ataları olmuştur. Bu dokuz insana "Dokuz Dedeler" denmektedir. Bu durum destanda:

*Tanrı yine buyurdu:-Bitsin, dokuz dalı da!
Dallar çıktı hemence, dokuzlu budağı da.
Kimse bilmez Tanrı 'nın düşüncesi ne idi
Soylar türesin diye şöylece emir verdi.
Dokuz kişi kılın, dokuz dalın kökünden
Dokuz oymak türesin; dokuz kişi özünden!*

biçiminde görülmektedir.

Aşıklarımızın dilinde:

*Sekizimiz odun çeker
Dokuzumuz ateş yakar
Kaz kaldırmış başın bakar
Kırk gün oldu kaynatırım kaynamaz*

biçiminde örneklerine az da olsa rastlanan dokuz sayısı kültür tarihimizde oldukça önemli yer tutmaktadır.

Türk hakanlarının hakimiyet alameti davul ve tuğlar dokuz tanedir.

¹ Bahattin Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara, s.453

omuzlarında dokuz ok ve yay
sembolü bulunmaktadır.

Mamas destanında sık sık rastladığımız dokuz sayısı Dede Korkut'ta da "Doğduğunda dokuz erkek deve kestiğim oğul'V'dokuz bazlam ile bir külâh yoğurt" "Dokuz çoban" gibi ifadelerle görülmektedir,

Hak takviminde "mart dokuzu" deyimini olarak görülen dokuz sayısı atasözleri ve deyimlerimizde de sıkça kullanılmıştır. Bunlardan bazıları:

- Dokuz at kazığa bağlanmaz.
- Dokuz ölç bir biç
- Donsuzun gönlünden dokuz top bez geçer.
- Güzellik ondur, dokuzu dondur.
- Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar.
- Boğaz dokuz boğumdur.
- Dokuz ay karnında taşımak.
- Aça dokuz yorgan örtmüşler yine uyuyamamış.
- Dokuz doğurmak

gibi söyleşilerdir.

Oniki Sayısı

Oniki sayısı halkımızca kutsal sayılan sayılar arasındadır. Bu sayı özellikle Alevi ve Bektaşiler tarafından kutsal bir sayı olarak bilinmektedir. 12 sayısı oniki din büyüğünün adı için Oniki İmam deyimini olarak kullanılmaktadır. Birincisi Hz. Ali olan oniki imamlar sıra ile şunlardır.

- 1) Hz. Ali
- 2) Hz. Hasan
- 3) Hz. Hüseyin
- 4) Muhammed Bakır
- 5) Zeynel Abidin
- 6) Câfer-i Sadık
- 7) Musa-i Kâzım
- 8) Ali Rızâ
- 9) Muhammed Taki
- 10) Ali Naki
- 11) Hasan Askeri
- 12) Mahdi

Edebiyatımızda sayısı âşıkların dilinde ve telinde en çok dile getirilen sayıdır. Bunlardan bazıları:

*Oniki İmam 'a niyaz eylerim Hasan
Askeri 'ya hâlim söylerim Muhammed
Mehdi 'ye tamam eylerim Cümle
günahıma imamlar medet
(Derviş Mehmet)*

*Oniki İmam 'm demin görmüş
Safine-i Nuh 'a biz de binmişiz
Muhammed ali 'ye ikrar vermişiz
Güruh-i Nâciyiz dönmeyiz geri
(Hayriye)*

*Gelin vaz, geçelim biz bu gümandan
Sakin çıkarmasın dinden imandan
Şefaata umarız Oniki imam 'dan
Onların atası ali değil mi
(Kul Ahmet)*

*Böyle bulunmuş tadın her helvacılar
Oniki İmam 'dan okur nâciler
Felekler semanın döner bacılar
Nefsin başını biç üryan ol da gel
(Seyrani)*

*Kul Veli 'yim niyaz ederim Hakk'ın
buyurduğu yola giderim Dinim
hak'tır Hak kelâmı söylerim Oniki
İmamlara ereyim deyu
(Veli)*

*Demoğlu görmüş idi düşünüyü Eğildi
secdeye koydu başını Ali 'ye pay
çıkardılar düşünüyü Oniki İmamların
kurbantıyım ben
(Dedemoğlu)*

*Pir Sultan Abdal coşkuna
Gel otur gönül köşküne
Oniki İmam aşkına Ben bu
seri vere geldim
(Pir Sultan Abdal)*

*Hû diyelim gerçeklerin demine
Gerçeklerin demi nurdan sayılır
Oniki İmam katarına uyanlar
Muhammed Ali'ye yardan sayılır.
(Hatayı)*

biçiminde söyleşilerdir.

Kırk Sayısı

Türkler tarafından, ilk çağlardan bu yana kırk sayısının kutsallığın inanılmaktadır. İslâmiyet'te Kur'an'dan bu yana önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin, kırk erbain Kur'an'da 48 kez geçmektedir.

Alevi ve Bektaşilerde Hz.Ali'nin başkanlık ettiği kırk kişinin meclisine "Kırklar Meclisi" denmektedir.

Bu sayı geleneksel kültürümüzde de değişik biçimlerde görülmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde belirlemek mümkündür.

- Doğumdan sonra kırk gün içinde bulunan anne ve bebeğe "kırk" denir. Kırk çıkması, anne ve bebek için önemli bir olay olarak bilinmektedir.
- İnanişâ göre, çocuk ayaklarını basmazsa ve gelişmezse buna "kırk bastı" denir.
- Kırklı çocuğun elbise ve bezlerinin suyunun dışarı atılmayacağına inanılır.

Oğuz Kağan ve Saltuk Buğra han Destanlarında, kırk sayısına sıkça rastlanır. Oğuz, kırk günde yürür.

Manas Destanında kırk sayısı 127 yerde *kırk yiğit, kırk savaşçı, kırk gelin, kırk güzel, kırk kulaç* vb. biçimlerde görülmektedir.

Dede Korkut'ta *kırk yiğit, kırk namert, kırk er, kırk otağ, kırk gün kırk gece* gibi ifadelerle yüz yerde karşımıza çıkmaktadır.

Kırk yiğit motifinde olduğu gibi, *kırk kız* motifi de bütün Türk destan ve masallarında çok geçer. Bey ve beyin oğlunun kırk yiğidi bulunduğu gibi hanımların da kırk kızı bulunur.

Anadolu'da yer isimlerinde de *Kırkağaç, Kırklareli, Kırkpınar, Kırktepe, Kırkkuyu, Kırkkavak* gibi rastlanmaktadır.

Aşıklarımızın dilinde ve telinde ise kırk sayısı:

*Kıklar arzleyledi Elmalı şehri
Boğazhisarında ol böldü nehri
Bol yerde küffara eyledi kahrı
Ol dem kılıç pirim eline
(Geda Muslu)*

*Sersem Ali vardı pire dayandı
Çırağımız kırk budaktan uyandı
Mürşid olan her bir renge bayandı
Hünkâr hacı Bektai pirim hû deyu
(Sersem Ali)*

*Payım gelir erenlerin payından
Muhammed neslinden ali soyundan
Kırkların ezdiği engür suyundan Bir
sen iç sevdiğim bir de bana ver (Kul
Hüseyin)*

*Pir Sultan'ım eydür dünya fanidir.
Kırkların sohbeti aşk mekânıdır.
Vücudun şehrinde Hakk'ı görürsün
Seyrani bu şehre seyran ol da gel
(Seyrani)*

biçiminde ifadelerle dile gelmektedir.

Bunların dışında halkımız tarafından kutsallığına inanılan sayılar da bulunmaktadır.

İnsan vücudunda 366 kemik bulunduğundan 366 sayısı kutsal sayılar arasında gösterilmektedir.

Yetmiş iki milleti işaret ettiği için 72

Ondört mâsum-ı pak için 14 sayısı, Allah'ın adlarını ve doksan dokuz Nebi'yi işaret ettiği için 99 sayısı da kutsal sayılar arasında gösterilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Saadettin Nüzhet Ergun, Bektaşî Şairleri, İstanbul, 1930.
2. Afet İnan, Türk destan ve Masallarında Kırklar Motifi, Türk Dili, Şubat 1958
3. H.Avni Yüksel, Türk Folklorunda Sayılar, Erciyes, Yıl 3, s. 29-31
4. Prof.Dr. Orhan Acıpaymıh, Türkiye'de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Erzurum, 1961
5. Bahattin Ögel, Türk Mitolojisi.
6. Turgut Koca, Bektaşî Nefesleri ve Şairleri, İstanbul, 1990
7. Halit Özdemir, Ardanuç ve Çevresindeki Kırk Basması ve Kırkla İlgili İnanışlar, Türk Folkloru, İstanbul, 1975, s.72
8. Ziya Gökalp, Türk Töresi, İstanbul, 1963
9. Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, s.2
10. Tuncer Gülensoy, Türklerde Dokuz sayısı, Erciyes, s.27